

tias during the Umayyad Period”, *Arabica*, XIV, Leiden 1967, s. 347-378; Abdülcebbâr Nâcî, “Şâhibü’z-Zenc eş-şâ’irü’s-şâ’ir”, *el-Mevrid*, 1/3-4, Bağdad 1972, s. 11-23; a.m.f., “Târihu’t-Taberî maşdaran ‘an şevreti’z-Zenc”, *a.e.*, s. 37-92; Ghada Hashem Talhami, “The Zenc Rebellion Reconsidered”, *The International Journal of African Historical Studies*, X/3, New York 1977, s. 443-461; D. Waines, “The Third Century Internal Crisis of the Abbasids”, *JESHO*, XX/3 (1977), s. 282-306; M. Tolmacheva, “Toward a Definition of the Word Zanj”, *Azania*, XXI, Nairobi 1986, s. 108-110; a.m.f., “Zanj”, *Dictionary of the Middle Ages* (ed. J. R. Strayer), New York 1989, XII, 738-740; Zakaryau I. Oseni, “The Revolt of Black Slaves in Iraq under the Abbasid Administration in 869-883 C.E.”, *HI*, XII/2 (1989), s. 57-65; K. Wers-teegh, “Arabic in Madagascar”, *BSOAS*, LXIV/2 (2001), s. 177-187; Şemseddin el-Kilânî, “es-Sûdân ve’z-Zenc fi’s-şekâfeti’l-‘Arabîyye”, *el-Tesâmuḥ*, sy. 15, Maskat 1427/2006, s. 311-332.

MUSTAFA DEMİRCİ

ZENCAN

(زنجان)

İran’da tarihî bir şehir
ve idarî birim.

Tahran ve Kazvin’den Tebriz’e giden yol üzerinde Zengânerûd nehri kıyısında denizden 1625 m. yükseklikteki bir arazide kurulmuştur. Sâsânîler’den Erdeşir-i Bâbekân tarafından Şâhin adıyla tesis edilmiş, daha sonra Zengân, Zengdegân, Zengdigân adlarını almış, müslüman Araplar burayı Zencan diye adlandırmıştır. Zencan eyaleti ise (Üstân-ı Zencan) kuzeyden Erdebil, kuzeydoğudan Gîlân, batıdan Azerbaycân-ı Garbî, kuzeybatıdan Azerbaycân-ı Şarkî, güneyden Hemedan, doğu ve güneydoğudan Kazvin eyaletleriyle çevrilidir. Ebher, İcerûd, Hudâbende, Harbende, Zencan, Târım ve Mâhınışan adlı şehristanlardan meydana gelir. Zencan şehrinin nüfusu 360.347, eyaletin nüfusu 955.610’dur (2010 sayımı) (eyaletle bağlı bahş, şehir, dihistan ve abâdîler için bk. *Serşûmarî-i ‘Umûmî*, s. 35).

Ortaçağ müellifleri genelde Zencan’ı Cibâl bölgesi içinde gösterir; ancak Deylem ve Rey’e bağlı şehirler arasında sayan coğrafyacılar da vardır. İbn Havkal, aynı bölgedeki Ebher şehriyle Zencan arasındaki mesafenin 20 fersah olduğunu söyler (*Şûretü’l-arz*, s. 360). Zencan’ı bazan Cibâl’e, bazan Deylem’e bağlı yerler arasında gösteren İstahrî şehrin Ebher’den daha büyük olduğunu ve buraya iki günlük, Kazvin’e ise iki fersah uzaklıkta bulunduğunu kaydeder (*Mesâlik*, s. 195-196, 198). Makdisî de şehri bazan Azerbaycan, bazan da

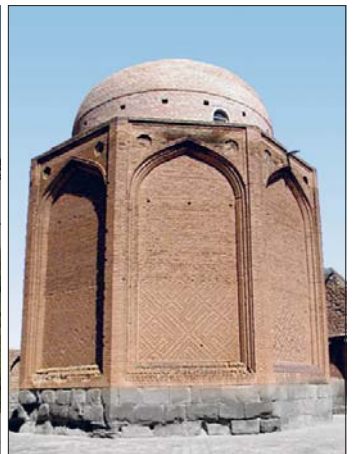
Rey bölgesinde gösterir (*Aḥsenü’l-tekâsim*, s. 386). Anonim *Hudûdu’l-âlem*’de (s. 90) Zencan “nimetleri bol” bir şehir diye anlatılır. Yâkût el-Hamevî, Zencan’ı Cibâl bölgesinde yer alan büyük bir şehir olarak tanıtır ve Acemler’in buraya Zengân dediklerini kaydeder (*Mu’cemü’l-büldân*, III, 171-172). Müstevfî ise Zencan’ın Sultâniye’ye 5 fersah mesafede bulunduğunu belirtir (*Nüzhetü’l-kulûb*, s. 56). Zekeriyâ b. Muhammed el-Kazvîni, Zencan’ı Ebher ile Halhal arasında havası temiz, demir madeni açısından zengin, çok güzel ve meşhur bir şehir diye tavsif eder, halkının güzellik, zerafet ve cömertlik bakımından mükemmel olduğunu söyler (*Âşârü’l-bilâd*, s. 383-384).

Zencan, 24 (645) yılında Berâ b. Âzib kumandasındaki İslâm orduları tarafından Ebher ve Kazvin’den sonra fethedildi (Belâzürî, s. 460, 464). Bâbek, Zencan ile Erdebil arasındaki yerleri tahrip edince halife Mu’tasım-Billâh, Afşin Haydar b. Kâvûs’u onun üzerine sevketti ve tahrip ettiği yerlere kaleler yaptırtmasını istedi (Taberî, IX, 11). Şehir III. (IX.) yüzyılın ilk yarısında Tâhirîler’in egemenliğine geçti. Ali evlâdından Hüseyin b. Ahmed b. İsmâil el-Kevkebî, Rebûlevvel 251 (Nisan 865) tarihinde isyan edip Tâhirîler’in Zencan ve Kazvin’deki âmillerini uzaklaştırdı (Taberî, IX, 346; İbnü’l-Esîr, VII, 165). Halife Mu’tez-Billâh, Mûsâ b. Boğa el-Kebîr’i Kevkebî’nin isyanını bastırmakla görevlendirdi. Mûsâ, Kevkebî’yi yenerek Zencan ve Kazvin’de tekrar Abbâsî hâkimiyetini tesis etti (253/867). Halife Mu’temid-Alellah, 261 (874-75) yılında veliaht ilân edip Nâsır-Lidînilâh el-Muvaffak lakabını verdiği kardeşi Ahmed’i

aralarında Zencan’ın da bulunduğu Meşrik valiliğine tayin etti. 281’de (894-95) Halife Mu’taz-ı-Billâh oğlu Ali’yi (Müktefî-Billâh) Zencan’ın ve diğer bazı yerlerin valiliğine getirdi (Taberî, X, 36-37). Halife Müktefî-Billâh, Sâmânî Emîri İsmâil b. Ahmed’i Horasan valiliğine tayin edince Rey, Kazvin ve Zencan’ı da onun idaresine verdi. Halife Muktedir-Billâh’ın oğlu Ali 301 (913-14) yılında Rey, Kazvin ve Zencan valiliğine getirildi (İbnü’l-Esîr, VIII, 176).

304’te (916-17) Sâcoğulları’ndan Yûsuf b. Ebû’s-Sâc, Sâmânî Valisi Muhammed b. Ali b. Su’lûk’u Rey ve Zencan’dan uzaklaştırdı. Halife Muktedir-Billâh bu durumdan çok rahatsız oldu ve Mûnis el-Muzaffer’i onun üzerine gönderdi. Halife, Hâcib Nasr’ın tavassutuyla aralarında Zencan’ın da bulunduğu şehirlerin idaresini yıllık 160.000 dinar karşılığında Muhammed b. Ali b. Su’lûk’a bıraktı (*a.g.e.*, VIII, 104). Mûnis, Muharrem 307 (Haziran 919) tarihinde Yûsuf b. Ebû’s-Sâc’ı mağlûp ederek Zencan’ın da içlerinde yer aldığı şehirlere Ali b. Vehsûdân’ı vali tayin etti. Ancak Halife Muktedir, Muharrem 310’da (Mayıs 922) Yûsuf b. Ebû’s-Sâc’ı affedip yıllık 500.000 dinar vergi vermesi şartıyla Zencan’ın da bulunduğu bölgenin valiliğine getirdi (*a.g.e.*, VIII, 136). Mâkân b. Kâkî ve Hasan b. Kâsım el-Alevî 316 (928) yılında Rey’i ele geçirdi. Sâmânî Valisi Muhammed b. Ali b. Su’lûk bölgeden çekilmek zorunda kalınca Hasan b. Kâsım el-Alevî Ebher, Kum, Kazvin ve Zencan’ı zaptetti. Onun, aynı yıl bir karşı sefer düzenleyen Deylem-liler’den Esfâr b. Şireveyh’in kumandanı Merdâvic b. Ziyâr tarafından öldürülmesi üzerine Zencan Esfâr’ın eline geçti (*a.g.e.*,

Zencan’da Çelebioğlu Hankahı ve Türbesi

ZENCAN

VIII, 190). 318'de (930) Ziyâfirler hânedarından Merdâvîc b. Ziyâr, Esfâr'ı mağlûp ederek Zencan'a hâkim oldu (Müstevfî, *Târîh-i Güzide*, s. 407).

Sâmânîler'in Horasan orduları başkumandanı Muhtâcoğulları'ndan Ebû Ali Ahmed, Rey yakınlarındaki savaşta Mâkân b. Kâkî ile Veşmgîr'i yenilgiye uğratıp Rey'e hâkim oldu (21 Rebûlevvel 329 / 24 Aralık 940). Ertesi yıl Zencan, Ebher ve Kazvin'i ele geçirdi. Böylece bölge tekrar Sâmânî hâkimiyetine alındı. Zencan, 941-957 yılları arasında hüküm süren Vehsûdân b. Muhammed döneminde Müsâfirîler'in idaresindeydi. Daha sonra Büveyhî hâkimiyeti altına girdi. Rûknüddeve'nin 366'da (976) ölümünün ardından oğlu Fahrüddeve Ali'nin egemenlik kurduğu yerler arasında Zencan ve Ebher de bulunuyordu. Fahrüddeve'nin ölümünden (387/997) sonra Zencan tekrar Müsâfirîler'in eline geçti. Sultan Mahmûd-ı Gaznevî, Merzûbân b. Hasan'ı Zencan ve civarındaki şehirleri zaptetmesi için sefere memur etti. Merzûbân, Kazvin'i Müsâfirîler'den geri aldığı sırada Sultan Mahmud'un Gazne'ye dönmesi yüzünden şehir tekrar Müsâfirî emîri İbrâhim'in eline geçti. Sultan Mahmud bu defa oğlu Mesud'u Merzûbân ile beraber İbrâhim'in üzerine sevketti. Yapılan savaşta İbrâhim yenildi ve esir düştü, böylece Zencan Gazneliler'in hâkimiyetine girdi (Ramazan 420 / Eylül 1029).

Tuğrul Bey zamanında Zencan Selçuklular'ın eline geçti. Tuğrul Bey, Dandankan Savaşı'nın (1040) ardından Çağrı Bey'in oğlu Yâkûtî'ye Ebher, Zencan ve Azerbaycan'ın idaresini verdi (Reşîdüddin Fazlulâh-ı Hemedânî, II/5, s. 20). Tuğrul Bey, 434 (1042-43) yılında Gerşasp b. Alâüddeve ile birlikte Rey'den Ebher ve Zencan'a gitti, Rey'deki Oğuzlar'ı etrafında toplamak için Zencan'da karargâh kurdu (İbnü'l-Esîr, IX, 509). Tuğrul Bey'in hanımı Altuncan Hatun Zilkade 452'de (Aralık 1060) Zencan'da vefat etti ve Rey'de defnedildi. Sultan Melikşah, Zencan'ı Emîr Kamac'a iktâ etti. Sultan Berkyaruk 492'de (1099) Muhammed Tapar ile savaşmak üzere Zencan'a hareket ettiyse de kendisine bağlı emîrlerin saf değiştirmesi yüzünden buna cesaret edemedi. 496'da (1102-1103) Zencan'da Muhammed Tapar adına hutbe okunuyordu (a.g.e., X, 289, 359). Sultan Zencan, Âve ve Sâve'yi oğlu Tuğrul'a iktâ etti, Emîr Şîrgîr'i de ona atabeg tayin etti (a.g.e., X, 547). Sultan Muhammed Tapar'ın vefatından sonra (511/1118) Emîr Gündoğdu, Atabeg Şîrgîr'i hapsetti; ancak Sencer, Büyük Selçuklu sultanı olun-

ca Atabeg Şîrgîr'i serbest bıraktı ve iktâ olan Zencan'a dönmelerini sağladı (a.g.e., X, 597-598). Sultan Sencer, 513 (1119) yılında vuku bulan Sâve savaşının ardından Zencan civarındaki şehirleri Tuğrul b. Muhammed Tapar'ın idaresine bıraktı. 519'da (1125) Zencan, Sâve ve Âve Tuğrul'un iktâ idi.

Melik Dâvûd b. Mahmûd, Zilkade 525'te (Ekim 1131) Hemedan'dan Zencan'a geldi ve buradan amcası Sultan Mesud ile savaşmak için Tebriz'e hareket etti. Irak Selçuklu Sultanı I. Tuğrul kardeşi Mes'ûd b. Muhammed Tapar ile yaptığı savaşta yenilince (527/1133) Zencan'a giderek Emîr Sungur'a sığındı (*Ahbârü'd-devleti's-Selcûkiyye*, s. 73). Irak Selçuklu Sultanı Arslanşah, Zencan'da bulunduğu sırada ölümüne yol açan hastalığa yakalandı ve Hemedan'a dönmek zorunda kaldı (Receb 572 / Ocak 1177). İldenizliler'den Hûzistan hâkimi Kutlug İnanç b. Pehlivan ile Mayacık kumandasındaki Hârizmşah ordusu Zencan yakınlarında savaşa tutuştu. Savaş Kutlug İnanç'ın yenilgiyle sonuçlandı (591/1195). İldenizli emîrlerinden Nâsiruddin Gökçe, Rey ve civarındaki şehirleri ele geçirdiğinde Halife Nâsir-Lidînîlâh'a mektup yazarak Rey ve diğer bazı şehirlerin kendisine, Zencan, Kazvin ve İsfahan'ın halifeliğe bırakılmasını teklif etti. Halife bir menşurla bu teklifi onayladı (İbnü'l-Esîr, XII, 118). Irak Selçuklu Sultanı II. Tuğrul zamanında Zencan, Türkmen asıllı Kafsutoğulları'nın elinde bulunuyordu (*Ahbârü'd-devleti's-Selcûkiyye*, s. 123, 128).

602 (1205-1206) yılında Hârizmli 10.000 süvari aileleriyle birlikte Zencan'a geldi. Şehrin hâkimi Aydoğmuş'un rakipleriyle uğraşmasını fırsat bilerek her tarafı tahrip etti ve yağmaladı. Geri dönen Aydoğmuş, Hârizmîler'in üzerine yürüdü ve yapılan savaşta onları mağlûp ederek kılıçtan geçirdi; kadın ve çocuklarını esir aldı (İbnü'l-Esîr, XII, 238). Abbâsî Halifesi Nâ-

sır-Lidînîlâh, İldenizliler'den Atabeg Özbek ve Alamut hâkimi Celâleddin Hasan, Hârizmşahlar'a karşı ittifak yaptılar ve meydana gelen savaşta Hârizmli Nâsirüddin Mengli'yi yenilgiye uğrattıktan sonra Zencan'ın idaresini Celâleddin Hasan'a bıraktılar (607/1211). Hârizmşah Muhammed b. Tekiş 614'te (1217-18) hiçbir mukavemetle karşılaşmadan Ebher, Kazvin ve Zencan'ı topraklarına kattı. Celâleddin Hârizmşah, İldenizliler'den Atabeg Özbek ve Nâsir-Lidînîlâh, yaptıkları bir anlaşmayla Ebher ve Zencan'ın yönetimini Emîr Seyfeddin Iglamış'a bıraktılar. Bu iki şehir daha sonra Celâleddin Hârizmşah'ın memurları tarafından idare edildi (Cüveynî, s. 561). 617'de (1220) şehir Moğol istilâsına mâruz kaldı. İlhanlı hâkimiyetinde bulunduğu dönemde Zencan'ın yıllık geliri 12.000 dinardı.

1382-1383 yıllarında Timur, Zencan ve civarındaki şehirleri ele geçirdi. 832'de (1428-29) Sultâniye, Ebher, Kazvin ve Zencan, Timurlular'dan İlyas Hocaoğlu Hoca Yûsuf'un idaresindeydi. Karakoyunlu İskender, Hoca Yûsuf'u esir alıp buranın idaresini Deli Ahmed ile Abdül'e verdi (Sümer, I, 127). Zencan, Safevîler devrinde Osmanlı İnan mücadelesine sahne oldu. Safevî Hükümdarı Şah II. İsmâil zamanında Gîlân'dan Osmanlı ülkesine gitmekte olan bir Türk kervanı Zencan'da baskına uğradı, malları yağma edildi ve tâcirlerin çoğu öldürüldü (Kütükoğlu, s. 16-17). 2 Şevval 1136'da (24 Haziran 1724) İstanbul Muhâdese (İran Mukâsemenâmesi) adı verilen antlaşmaya göre İran toprakları Osmanlılar ve Ruslar tarafından taksim edildi. II. Tahmasb'a sadece Hazar denizinin güneyinde Tahran, Kazvin, Reşt ve Zencan ile Kum şehirleri kaldı (Aktepe, s. 31-32). Daha sonra yapılan bir antlaşmayla Hûzistan, Zencan, Kazvin ve Sultâniye de Osmanlı idaresine geçti. Zencan 1197'de (1782-83) Kaçarlı Ağa Muhammed Şah'ın hâkimiyetine girdi. Safevîler'in sonlarına doğru Zen-

Mescid-i
Câmi' -
Zencan

can, Tebriz beylerbeyi tarafından idare ediliyordu. XIII. (XIX.) yüzyılda Bahâîler'in önemli merkezlerinden biri de Zencan'dı.

Zencan şehri yünlü ve pamuklu el dokumalarıyla ünlüdür. Günümüzde mahalî sanayi kolları olarak bıçakçılık, bakırcılık ve mutfak eşyası, kumaş üzerine altın ve gümüş işlemeciliği meşhurdur. Zencan'da yetişen ve Zencânî nisbesiyle anılan çok sayıda âlim arasında muhaddis Ahmed b. Muhammed ez-Zencânî, fakih Ömer b. Ali b. Ahmed, muhaddis Şeyhu'l-harem Ebû'l-Kâsım Sa'd b. Ali, dil âlimi İzzeddin, fıkıh âlimi Şehâbeddin, muhaddis Ebû Ubeydullah Hüseyin b. Ahmed el-Fellakî, muhaddis Ebû Muhammed Abdullah b. Mûsâ, muhaddis Ebû Abdullah Mekkî b. Bûndâr, muhaddis Ebû Sehl Serî b. Mihrân ve İdenizliler'den Atabeg Özbek b. Muhammed'in hekimi Celâleddin ez-Zencânî sayılabilir (Sem'ânî, VI, 306-308; Yâkût, III, 171-172). Zencan'daki tarihî eserlerden İmamzâde Seyyid İbrâhim Türbesi, Buk'a-i Kîdâr b. İsmâil, Mescid-i Câmî' (Mescid-i Seyyid), Künbed-i Sultâniyye (Olcaytu Han'ın Sultâniyye'deki Türbesi), Molla Hüseyin-i Kâşî Türbesi, Çelebioğlu Hankah ve Türbesi (Ârâmgâh-ı Çelebioğlu), Pîr Ahmed Zehrûş Türbesi sayılabilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Belâzürî, *Fütûh* (Fayda), s. 460, 464; Taberî, *Tarih* (Ebû'l-Fazl), IX, 11, 346; X, 36-37; İstahrî, *Mesâlik* (de Goeje), s. 195-196, 198; İbn Havkal, *Şâretü'l-arz*, s. 357-358, 360; *Hudûdü'l-âlem* (trc. Abdullah Duman – Murat Ağarı), İstanbul 2008, s. 90; Makdisî, *Ahşenü't-tekâsim*, s. 386; Sem'ânî, *el-Ensâb* (nşr. M. Emîn Demc), Beyrut 1400/1980, VI, 306-307; *Ahbârü'd-devleti's-Selcûkiyye* (Lugal), tür.yer.; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân* (Cündî), III, 171-172; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, bk. İndeks; Bûndârî, *Zübdetü'n-Nusra* (Burslan), tür.yer.; Cüveynî, *Tarih-i Cihângüşâ* (Öztürk), s. 561; Zekeriyâ b. Muhammed el-Kazvîni, *Âşârü'l-bilâd*, Beyrut, ts. (Dâru Sâdir), s. 383-384, 390, 394, 399; Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî, *Camî'u't-tevârih* (nşr. Ahmed Ateş), Ankara 1960, II/5, s. 20, 123, 126, 143, 169, 184, 186; Müstevfî, *Tarih-i Güzide* (Nevâî), s. 328, 407, 409, 412, 525, 778; a.mlf., *Nühzetü'l-kulûb* (Strange), s. 56, 180, 182, 221; Muhammad Nâzım, *The Life and Times of Sulţân Maḥmūd of Ghazna*, Cambridge 1931, s. 83-84; İbrahim Kafesoğlu, *Harezşahlar Devleti Tarihi*, Ankara 1956, s. 137-138, 141, 181, 200, 204; Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyâsi Münâsebetleri: 1578-1590*, İstanbul 1962, s. 16-18; G. le Strange, *The Lands of the Eastern Caliphate*, London 1966, s. 221-222, 239-240; Faruk Sümer, *Karakoyunlular*, Ankara 1967, I, 127; *Fihrist-i Binâhâ-yi Tarihî ve Emâkin-i Bâstânî-yi İrân*, Tahran 1345 hş., s. 131-133; M. Münir Aktepe, *1720-1724 Osmanlı İrân Münâsebetleri*, İstanbul 1970, s. 29-32; Seyyid Müsevî Zencânî, *Tarih-i Zencân*, Tahran 1351 hş.; Abdülkerim Özyayın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*, Ankara 1990, s. 14, 33; Abdürrefî Hakikat, *Fer-*

heng-i Tarihî ve Coğrafyâ-yi Şehristân-hâ-yi İrân, Tahran 1376 hş., s. 256-260, ayrıca bk. İndeks; Osman G. Özgüdenli, *Ortaçağ Türk-İran Tarihi Araştırmaları*, İstanbul 2006, s. 54, 283, 459-460; S. G. Agacanov, *Selçuklular* (trc. Ekber N. Necef – Ahmet R. Annaberdiyev), İstanbul 2006, s. 112, 213, 262; Aydın Usta, *Şamanizmden Müslümanlığa Türklerin İslamlaşma Serüveni (Sâ-mâniler Devleti 874-1005)*, İstanbul 2007, s. 40, 102, 136, 149; *Serşümarî-i 'Umûmî Nüfus ve Mesken 1385 Netâyic-i Külli Ustân-ı Zencân*, Tahran 1388 hş.; Dihhudâ, *Luğatnâme* (Muîn), VIII, 11407; Rızâ Ârtîdâr, "Zencân", *DMT*, VIII, 514-518; Erdoğan Merçil, "Zencân", *İA*, XIII, 522-525; C. E. Bosworth, "Zandjân", *EI²* (İng.), XI, 446-447.

ABDÜLKERİM ÖZAYDIN

ZENCÂNÎ, İzzeddin

(عزالدين الزنجاني)

Ebû'l-Meâlî İzzüddin Abdülvehhâb
b. İbrâhim b. Abdilvehhâb
ez-Zencânî el-Hazrecî
(ö. 660/1262 ?)

Edip ve dil âlimi.

Hayatına dair yeterli bilgi yoktur. İbnü'l-Fuvatî künyesini Ebû Muhammed diye verirken dedesinin adını Muhammed olarak kaydetmişse de bu yanlıştır, çünkü Zencânî, *el-Kâfi şerhu'l-Hâdî* adlı eserinin sonunda künyesini ve isim zincirini yukarıda belirtilen şekilde zikretmiştir (Mahmûd Yûsuf Feccâl, XVII/1 [1996], s. 34). Babası İmâdüddin İbrâhim ez-Zencânî önde gelen bir Şâfiî âlimi olup Abdülkerim er-Râfiî'nin *el-Azîz (Fethu'l-Azîz)* adlı büyük şerhinden özetlemek suretiyle Gazzâlî'nin *el-Vecîz*'i üzerine *Neķâvetü'l-Azîz* adıyla bir şerh yazmıştır (İbnü'l-Fuvatî, IV/2, s. 652; Sübkî, VIII, 119-121; İsnvî, II, 11). Bazı kaynaklarda İzzeddin'in adının babasının adıyla karıştırılarak İbrâhim şeklinde verildiği görülür. İzzeddin aslen Zencanlı'dır ve Tebriz'de yaşamıştır. Daha önce bir süre kaldığı Musul'da edip ve dil âlimi Şemseddin İbnü'l-Habbâz el-Mevsilî'nin derslerine katıldı ve eserini imlâ etti. Onun Horasan bölgesini dolaşarak Buhara'ya gittiği ve tekrar Tebriz'e döndüğü bilinmektedir. İbnü'l-Fuvatî, Nasîrüddîn-i Tûsî Tebriz'e geldiği sırada Zencânî'nin ondan kendisi için astronomiye dair bir eser yazmasını istediğini, onun da *et-Tezkiretü'n-Nasîriyye*'yi kaleme aldığını bildirir. Hayatıyla ilgili diğer bazı ayrıntılar Kâtib Çelebi tarafından eserleri zikredilirken verilmiştir. Buna göre *el-Mu'rib*'i tamamladığı esnada (637/1239) Musul'da, *el-Mebâdî fi't-taşrif* adlı eserinin şerhi olan *el-Hâdî* ile bunun *el-Kâfi* adlı şerhini bitirdiğinde (654/1256) Bağdat'ta bulunuyordu,

ertesi yıl da *Taşhihu'l-miķyâs*'ı yazmıştır. İbnü'l-Fuvatî Zencânî'nin 660'ta (1262) vefat ettiğini belirtirken Kâtib Çelebi 655 (1257) yılından biraz sonra öldüğünü kaydeder ki bu tarihte *Taşhihu'l-miķyâs*'ını kaleme almıştır. İbnü'l-Fuvatî'nin 660'ta Nasîrüddîn-i Tûsî'nin himayesine girip Merâga'daki kütüphanesine yönetici tayin edildiği göz önüne alınırsa onun verdiği ölüm tarihi doğru olmalıdır. Zencânî sarf, nahiv, lugat, meânî, beyân konularında yetkin bir âlimdir ve bu alanlarda önemli eserler vermiştir. Ayrıca tefsir, kıraat, fıkıh ve astronomide de bilgi sahibiydi. Süyûtî yazısının güzel olduğunu söyler. Edebiyat sahasında geniş hacimli birçok eserin telif edilmesinden sonraki dönemde yaşayan Zencânî zamanındaki ihtiyaçtan dolayı bu eserler üzerinde özlü çalışmalar yapılmıştır. Bilhassa sarfa dair eserlerine sonraki dönemlerde çok rağbet edilmiştir.

Eserleri. 1. *el-İzzî fi't-taşrif*. Lakabına nisbetle bu adla veya *et-Taşrifü'l-İzzî*, ayrıca *el-Mebâdî fi't-taşrif*, *eş-Taşrif* gibi adlarla anılır. Sarf ilmine dair bu meşhur muhtasar birçok defa basılmış (meselâ İstanbul 1233, 1253, 1254, 1278, 1292; Bulak 1244, 1251, 1280; Kahire 1282, 1298, 1321, 1344; nşr. Enver b. Ebû Bekir eş-Şeyhî ed-Dağıştânî, Beyrut 1428/2008), eseri J. B. Raymundus Latince'ye (Roma 1610), Ahmed Fuad (*Terķibiyye*, İstanbul 1292) ve Nureddin Turgay (*Açıklamalı İzzî: Metin ve Tercümesi*, İstanbul 1986) Türkçe'ye, Muhammed Bereketullah el-Leknevî Farsça'ya (Leknev 1907) tercüme etmiştir. Osmanlı medreselerinde okutulan temel metinlerden biri olan ve aynı konudaki *el-Emşile*, *Binâ'ü'l-ef'âl*, *el-Maķşûd* ve *Merâhu'l-ervâh* ile birlikte *Sarf Cümlesi* diye anılan eseri (İstanbul 1304, 1305, 1324, 1332) Sa'deddin et-Teftâzânî (İstanbul 1253, 1292; Tahran 1285; Kanpur 1287; Kahire 1293, 1307; Bombay 1892), Seyyid Şerîf el-Cürcânî (İstanbul 1266, 1280, 1292, 1301, 1318) ve Ali el-Kârî'nin (İstanbul 1289) yanı sıra İmâdüddin İbn Cemâa, Hatîb eş-Şirbînî, Niksârî Hasan Paşa, Hocazâde Muslihuddin gibi âlimler şerhetmiştir. Çok meşhur olan Teftâzânî'nin şerhi üzerine Râdiyyüddin İbnü'l-Hanbelî, Nâsirüddin Muhammed b. Hasan el-Lekânî, Burhâneddin İbrâhim b. İbrâhim el-Lekânî, İbn Kâsım el-Gazzî, Süyûtî ve Dede Cöngî (İstanbul 1278,1288; Bulak 1255) gibi âlimler hâşiye kaleme almıştır (*el-İzzî* üzerine yapılan çalışmalar için bk. *Keşfü'z-zunûn*, II, 1139-1140; Brockelmann, *GAL*, I, 336; *Suppl.*, I, 497-498). **2. *el-Maẓnûn bih a'lâ ğayri ehlih*.** Ebû Temmâm veya Buhtü-